

GEWOON GOED ONDERWIJS

- Over de eigen verantwoordelijkheid van de mensen in de school –

*Lezing voor het voorjaarscongres van de Algemene Onderwijsbond (Aob) /
St. Bonaventura op 18 mei 2001*

*Jan Marten Praamsma
Universiteit Utrecht*

1.

Toen uw voorzitter mij vroeg te willen spreken op uw voorjaarscongres over het thema ‘studiehuizen voor het leven’ heb ik aanvankelijk gearzeld of ik dat wel zou doen. Niet dat ik niet zou weten wat ik zou moeten vertellen of dat het onderwerp mij niet aansprak, maar ik heb slechte ervaringen bij soortgelijke gelegenheden.

Als je spreekt voor een groep mensen die je verder niet kent is de kans dat je mis wordt verstaan erg groot, te groot. Je kent de mensen niet voor wie je spreekt. De mensen in de zaal kennen jou niet en weten niet wat ze van je mogen verwachten. De kans dat je dan voldoet aan de verwachtingen is meestal maar klein.

En zeg nu zelf: Ik ken u niet. U kent mij niet. Ik weet niet wat u van mij verwacht u weet niet wat ik u wil vertellen. Het is de vraag of ik wel duidelijk zal kunnen maken wat ik over wil brengen. De kans dat mijn verhaal daardoor niet overkomt is dan ook aanzienlijk.

Daar komt bij nog eens bij dat ik wetenschapper ben en dan nog wel theoreticus. U staat midden in de praktijk. Dat zijn twee werelden, die elkaar niet altijd goed verdragen. De kans dat wij elkaar onder deze omstandigheden verstaan vraagt het uiterste van beide partijen.

Ondanks de bezwaren heb ik bewilligd zoals u ziet. Ik wil het er wel op wagen, maar ik vraag uw begrip, uw medewerking en geduld. Ik zal mijn best doen. Ik hoop dat u met een welwillend oor wilt luisteren.

2.

Ik zal met u nadenken over het thema 'studiehuizen voor het leven', of zoals de congresorganisatie toelicht in de folder: over de vraag hoe het onderwijs een pedagogisch doel kan dienen. Hoe het kan bijdragen aan de vorming van leerlingen tot volwassen personen die qua kennis, houding en mentaliteit toegerust zijn voor de toekomst. Dat is geen eenvoudige vraag, maar ik wil met u de mogelijkheden voor een antwoord verkennen.

Laat ik dan beginnen met de constatering dat U er in het onderwijs heel anders voor staat dan ik hier. Tenminste, gelet op mijn situatie die ik u zojuist schetste. U hebt leerlingen die u meerdere uren per week ziet. U hebt de gelegenheid om met die leerlingen een zekere band op te bouwen. U hebt veel meer mogelijkheden dan ik hier.

U hebt de gelegenheid een verhaal te vertellen, vormend bezig te zijn. Dankzij de in de loop van de tijd gegroeide relatie is er ook nog een goede kans dat er iets van die boodschap overkomt! Het geregelde contact over langere tijd biedt een unieke gelegenheid die je nergens anders tegenkomt. Onderwijs biedt met het oog op de vorming van jonge mensen ongekende mogelijkheden. Pedagogiek en vorming hoeven in het onderwijs dan ook beslist geen utopie te zijn.

En toch zijn er problemen. Daarvoor immers zijn we hier samen. De klacht zoals die uit de uitnodiging tot ons komt luidt: "We zien die kinderen wel geregeld, maar we hebben niet meer de gelegenheid ze een verhaal te vertellen. We kunnen hen niet meer duidelijk maken wat ons bezig houdt, wat wij denken dat van waarde is. Er is in het onderwijs geen ruimte meer voor de vormende waarde die we beogen, voor de identiteit van ons onderwijs. Voor leren voor het leven".

En daarmee kom ik op mijn tweede punt: de omschrijving van de problematiek. Waar zit nu precies het probleem? Die problematiek komt er kortgezegd op neer dat de leraar geen kans meer krijgt leraar te zijn. Het is op school niet de leraar die de dienst uitmaakt. De leraar is slechts uitvoerder van overheidsbeleid. Althans, in toenemende mate. Hij is uitvoerder van het beleid van een overheid die zich tot in de kleinste details bezighoudt met het onderwijs. Met de inhoud van het onderwijs. Zelfs met de didactiek van het onderwijs. De leraar geeft niet langer zelf vorm aan zijn onderwijs en dat beneemt hem de gelegenheid zijn eigen verhaal te vertellen.

Daar komt nog een tweede punt bij. Hoezeer de bemoeienis van de overheid gedetailleerd mag heten, ze blijft in praktijk toch ook weer zo vaag dat elke docent zich afvraagt wat hij nu eigenlijk op het examen kan verwachten. Kerndoelen en eindtermen zijn daarvoor veel te vaag geformuleerd. Die vaagheid is misschien nog wel beknellender dan de overregulering op tal van andere gebieden, want het ontnemt de leraar de ruimte om selectief met het programma om te gaan, om te selecteren, om prioriteiten te stellen. Nee, omdat je niet weet wat het examen brengen zal, kun je niet anders dan de hele stof minutieus met je leerlingen doornemen. Voor een eigen inbreng van de kant van de docent, een inbreng waarin hij zijn verhaal kwijt zou kunnen, blijft maar erg weinig tijd over.

Maar ook dat is nog niet alles. Methodenschrijvers kampen met hetzelfde probleem.

Ook voor hen zijn de leerstofomschrijvingen van de overheid onvoldoende duidelijk. Dat resulteert in schoolboeken, waarin vooral gestreefd wordt naar volledigheid. Het resulteert in schoolboeken waarin bij elk onderwerp alles is opgenomen wat in de afgelopen decennia op het gebied van dat onderwerp bij dat vak aan de orde is geweest. De hoeveelheid leerstof die de methoden aanreiken is daardoor op sommige gebieden enorm. Voor leraren, die vanuit hun eigen onzekerheid toch al niets over durven slaan, wordt het doorwerken van dergelijke methoden een onmogelijke klus.

Wanneer we dat gegeven koppelen aan de wetenschap dat examenmakers kijken naar wat er op de scholen is geleerd, dat wil zeggen naar de wijze waarop onderwerpen door de methodenschrijvers zijn uitgewerkt, dan is de cirkel rond. Dan is het niet meer dan terecht dat de leraar zich zorgen maakt over de examens en naarstig probeert de stof dekkend te behandelen. Koste wat het kost.

En het kost nogal wat. De leerstofoverladenheid leidt tot oppervlakkigheid in de behandeling. Het ontnemt de ruimte voor de dingen die het onderwijs juist leuk en interessant maken: de excursies, proefjes, experimenten. Maar bovenal beperkt het de mate waarin de leraar zijn ei kwijt kan, zijn verhaal kan vertellen, het verhaal waarom hij leraar, pedagoog geworden is.

En nog is onze klaagzang niet ten einde. Immers, als de leraar de leerstofeisen serieus wil nemen en er aan wil trekken om zijn leerlingen op het examen voor te bereiden, staat hij vaak met lege handen. Ook dat heeft te maken met wat we onderwijsvernieuwing noemen. De didactiek die in de schoolboeken wordt gehanteerd is in toenemende mate 'teacher-proof'. De didactiek is 'zelfsturend'. Leerlingen redden er zichzelf heel wel mee en voor de leraar blijft niet veel meer

over dan toekijken en ‘begeleiden’. Uiteraard speelt dit probleem in het studiehuis, maar ook voor de basisvorming is het een bekend gegeven.

Wat kun je dan nog als leraar? Je leerlingen leren uit voorgestructureerde en prachtig geïllustreerde schoolboeken. En jij bent vooral begeleider van een leerproces. Maar hoe doe je dat? Hoe begeleid je leerprocessen waarvan je het idee hebt dat ze zonder jouw begeleiding ook wel lopen, of dat ze met jouw begeleiding alsnog stranden? Hoe voorkom je dat je rol als leraar wordt teruggebracht tot het aftekenen van gemaakte opdrachten en deeltoetsen? Hoe geef je nog invulling en inhoud aan een baan als leraar, tegen de achtergrond van alles wat je daarvoor hebt geleerd, wat je voor je eigen idee aan leerlingen te bieden hebt.

Oftewel, om terug te keren naar het thema van deze dag. Hoe kun je als leraar onder deze omstandigheden je verhaal kwijt? Als je een keuze hebt gemaakt voor katholiek of protestants-christelijk onderwijs heb je toch iets méér te vertellen. Leren moet zijn ‘leren voor het leven’. Je wilt je leerlingen duidelijk maken wat je denkt dat van waarde is in het leven. Je wilt vanuit je eigen overtuiging iets van de vormende waarde van het onderwijs realiseren. Daar wil je je voor inzetten. Maar ... je staat met lege handen.

Daarmee hebben we het probleem in de kern. Wie in het onderwijs een verhaal heeft, een boodschap uit wil dragen, die strandt op het feit dat hij als leraar geen ruimte krijgt om daar zelf iets van te maken.

3.

Uiteraard hebben we hier niet te maken met een nieuw probleem en er zijn verschillende oplossingen denkbaar. Ik noem u er drie, waarvan u zult merken dat de laatste mijn voorkeur heeft en ik zal u vertellen waarom.

Het eerste waar ik dan aan denk is aanvullend onderwijsmateriaal. Dat is een belangrijk thema op deze dag. Juist vandaag wordt het nieuwe materiaal gepresenteerd voor de vak ANW. Daarin wordt binnen de leerstof gewezen op die aspecten van het vak, die te maken hebben met de geschiedenis van kerk en christendom. Het gaat over de strijd tussen kerk en wetenschap, die elk hun eigen perspectief op de werkelijkheid hebben. Het laat zien hoe mensen vanuit hun geloofsovertuiging met de wetenschap bezig zijn geweest. Thema's over Galileï, over techniek als de hemel op aarde en over wonderen geven gelegenheid door te

denken over de relatie van geloof en wetenschap. Prachtig materiaal om iets te laten zien van de traditie waar we als prot. christelijk en katholiek onderwijs in staan.

Maar het is wel allemaal extra leerstof. Daar hebben we geen tijd voor. De overladenheid is immers al zo groot. En als ik met betrekking tot het examenprogramma ergens zekerheid over heb is het wel dat deze extra stof op het examen niet aan de orde zal komen. En het is weer materiaal, met opdrachten en verwerkingsstof. Dat wil zeggen dat is als leerkracht toch weer buiten spel sta. Ik ben hooguit degene die ze het materiaal in handen geeft en die ze begeleid wanneer ze het zelfstandig bestuderen.

Maar er is een tweede weg. Dat is een weg die veel meer aansluit bij de mogelijkheden en beperkingen van het moderne onderwijs. De leraar van vandaag is vooral leerlingbegeleider. Dat wat de leraar uit wil dragen moet hij uitdragen in die begeleidingsrelatie, in de relatie tussen leraar en leerling. In die relatie zou de leraar toch zijn verhaal kwijt moeten kunnen. Daarin zou de leraar kunnen laten zien waar hij in het leven voor staat. Hij kan laten zien wat het waard is om mensen te steunen en te ondersteunen, om mensen serieus te nemen en mensen niet op hun fouten te pakken maar verder te helpen. Juist in het moderne onderwijs wordt er veel gevraagd van leerlingen op gebied van samenwerken met anderen en op gebied van zelfstandig functioneren. Belangrijke punten in de persoonlijke ontwikkeling, zeker met het ook op leren voor het leven. En als leraar mag je dat proces begeleiden. Je bent aanspreekpunt en steunpunt bij leerlingen die op zoek zijn naar hun plaats in het leven. Daar kun je voor leerlingen beslist veel betekenen. In de begeleidingsrelatie van leraar en leerling kan een leraar ongelooflijk veel van zichzelf kwijt, als hij wil.

Daarin ligt dus de vormende waarde van het leraarschap. Leerlingen helpen bij hun weg naar een volwassen leven, naar de zelfstandigheid. De kern van de boodschap die je als docent wilt uitdragen ligt dan in de relatie tussen docent en leerling. Dus niet in de leerstof.

En hoewel het in het huidige tijdsgewricht voor de hand lijkt te liggen je hierin te voegen heb ik zelf toch bezwaar. Het ligt voor de hand. Wanneer de taken van de leraar verschuiven van inhoudsoverdracht naar procesbegeleiding, moet het verhaal meeschuiven. Wat van waarde is wordt niet meer doorgegeven via de inhoud, maar in de vorm en inhoud van de leerlingbegeleiding.

Maar als we spreken over de vormende waarde van ons onderwijs, moet dat toch ook te maken hebben met de inhouden die daar onderwezen worden. Onderwijs dat zichzelf serieus neemt kan toch niet volhouden dat de vormende waarde ligt in de studiebegeleiding? Onderwijs is vorming van jonge mensen. En als we over die vorming nadenken, discussiëren we over kerndoelen en eindtermen, over examenprogramma's, over inhouden dus. Dan is het toch niet vol te houden dat wanneer het echt belangrijk wordt de aandacht verschuiven moet naar de begeleiding van het leerproces en er geen aandacht meer kan zijn voor de inhoud van het onderwijs?

Maar binnen het inhoudelijke programma konden we het verhaal ook niet kwijt was onze conclusie zojuist. Programmaoverlading en programmering van buitenaf maken dat praktisch onmogelijk. Desalniettemin denk ik dat er weldegelijk mogelijkheden zijn.

Ik wil die graag met u verkennen. Dat is - na de extra leerstof en de begeleidersrol - het derde perspectief op de vormende waarde van het onderwijs. U zult zien dat dat de weg is die ik als een begaanbare weg voor mij zie.

Zoals gezegd kan het niet anders zijn dan dat de vormende waarde van ons onderwijs in de eerste plaats samenhangt met de inhouden waarin we onderwijzen. Dat wil zeggen dat de vormende waarde van de leraar daar ook op de een of andere manier mee zal moeten samenhangen.

Om dat duidelijker voor ogen te krijgen moeten we beter kijken naar de vormende waarde van de leerstof. Leerlingen inleiden in kennis is meer dan het verzamelen van feiten. Je laat zien hoe de wereld in elkaar zit. Je laat zien waarom zaken zo zijn als ze zijn. Met de kennis wordt leerlingen een perspectief op de wereld geboden. De wereld krijgt betekenis en leerlingen leren zien wat daarin van waarde is en wat niet. Het is dat perspectief dat de vormende waarde uitmaakt van het onderwijs. Het maakt voor die vormende waarde nogal wat uit voor welk perspectief er dan gekozen wordt. Ik zal dat toelichten met een aantal voorbeelden.

Als ik naar mijn eigen vak kijk, de aardrijkskunde, dan zie ik dat het verschil maakt of ik leerlingen vooral laat goochelen met ruimtelijke structuren, vervoersstromen, spreidingspatronen of hen laat oefenen met kaartanalyse of dat ik ze duidelijk maak dat aardrijkskunde gaat over de aarde als woonplaats van mensen en over mensen als bewoners van de aarde. Dat perspectief geeft een les over bijvoorbeeld de betuwelijn een andere lading. Het stelt alle cijfers en tabellen, alle spreidingskaarten en vervoersschema's in een ander licht. Een

opmerking is genoeg om dat perspectief op te roepen. Zonder dat je zware moraliserende begrippen als 'rentmeesterschap' hoeft te gebruiken.

In de natuurkunde kun je een soortgelijk verhaal houden. Weer een voorbeeld. Ijs drijft op water. Water vormt daarmee een uitzondering, die zich laat verklaren door een afwijkende molekuulstructuur. Je kunt leerlingen die afwijking leren kennen als afwijking en hen duidelijk maken hoe die afwijking te verklaren is. Het perspectief wordt net even anders als je er aan toevoegt dat die kleine afwijkende eigenschap er wel voor zorgt dat onze zeeën en oceanen niet dichtvriezen tot op de bodem. Het is voorwaarde voor leven op onze planeet. Het maakt de aarde een bewoonbare aarde. Het technische verhaal van daarstraks heeft opeens een ethische lading gekregen. Even een ander perspectief ... en het scheppingsverhaal ligt opeens in de natuurkundeles om de hoek - zonder het te hoeven aanroeren.

Door iets te laten zien van die ethische dimensie van het vak biedt de leraar een ongekend extra: hij maakt de relevantie van het vak duidelijk. Hij laat zien hoe het vak bijdraagt aan een andere kijk op de wereld, op het leven. Wil daar iets van overkomen, dan moet hij laten zien dat het hem raakt! En daarvoor is een leerkracht nodig van vlees en bloed, want dat kan geen schoolboek van hem overnemen: hij alleen kan laten zien wat het in het persoonlijk leven betekent. Het gaat dan om het existentiële aspect van de leerstof.

Hoe komt een leraar zo ver? Elke docent is als het goed is vakman of -vrouw op zijn of haar vakgebied. En dat is meer dan dat je alleen een bevoegdheid hebt. Het vak dat je doceert is je als het goed is eigen, het is een stukje van jouw oriëntatie op de wereld. Het is een stukje van je leven. En dat is wat je leerlingen meegeeft. Dat zit niet in het materiaal, dat zit niet in de relatie tussen leraar en leerling, maar dat is de manier waarop je leerlingen laat meekijken via jouw perspectief op de wereld. Leraren die leerlingen zich later nog weten herinneren, of die een voorbeeldfunctie voor hen hebben vervuld zijn vaak leraren met hart voor hun vak. Daar zit kennelijk de vormende waarde. Daar zit de vorming die een indruk nalaat met blijvende waarde voor het verdere leven. Daar zit wat wij beogen als we spreken over 'studiehuizen voor het leven'.

Maar hoe doe je dat dan als je geen verhalen meer mag vertellen? Als het goed is ben je daar niet van afhankelijk. Het is de manier waarop je met leerlingen praat over het vak, de kleur die je aan het onderwijs meegeeft, de manier waarop je opdrachten inleidt, leerlingen vraagt er nog eens over door te denken.

Waar het om gaat zijn die kleine momenten waarin je even de leerstof in een ander licht zet, even een ander perspectief laat zien. Bij het introduceren van een thema, bij het bespreken van een opdracht. Zeg jongens, hebben jullie je wel gerealiseerd waar het hier eigenlijk om gaat?

Je laat gewoon even zien waarom het vak voor jou relevant is. Waarom die onderwerp voor jou betekenis heeft. Even laten zien hoe jouw vak de wereld in een ander, betekenisvoller licht laat zien. Je laat zien dat het *jouw* vak is en niet voor niets. Het heeft je wat te vertellen.

In de economie even laten zien hoe de armoede, de werkloosheid of de rijkdom en weelde er uit zien, die schuilgaan achter de cijfers. In de talen even laten zien dat in een bepaalde uitdrukking of in een tekst een emotie, een leefsituatie meekomt* .

De vormende waarde van het onderwijs zit weldegelijk in de relatie tussen leraar en leerling. Maar dan niet de leraar als studiebegeleider, maar de leraar in de eerste plaats als vakdocent die in die relatie laat zien dat het voor hem als leerkracht betekenis heeft wat hij onderwijst.

4.

Onderwijs is, hoe je het ook wendt of keert, hoe je het ook inricht altijd een zaak van dialoog tussen leraar en leerling. De vormende waarde van die dialoog zit niet in die dialoog zelf (zoals het accent op de relatie leraar leerling suggereert) en ook niet in het materiaal dat de leraar de leerlingen in handen geeft, maar in het verhaal dat de leraar daarbij aan de leerlingen te vertellen heeft. Inhouden van het onderwijs gaan voor leerlingen pas een rol spelen in hun leven als ze een rol spelen in het leven van hun docenten.

Als je het zo bekijkt betekent 'leren voor het leven' niet meer dan dat leraren gewoon hun werk doen. Ze leiden hun leerlingen in in hun vak en laten zien waarom dat vak van betekenis is. Eigenlijk niets bijzonders.

Het moet alleen in de huidige omstandigheden bevochten worden. Het is helaas naar de marge verdrongen. Maar een leraar die zijn opdracht serieus neemt weet

* Talloze vergelijkbare voorbeelden vind u bijvoorbeeld in het werk van Arie van den Beukel, die bekend werd met het boek 'de dingen hebben hun geheim' (voor de protestanten onder u), of in het werk van J.H. van den Berg, W. Luypen of S. Strasser voor de katholieken onder mijn hoorders.

ook in die marge zijn verhaal nog wel over te brengen. Het zijn vaak maar kleine vingerwijzingen, waar leerlingen al genoeg aan hebben.

Maar als ik hier één punt van kritiek zou mogen geven op het onderwijsbeleid van de overheid zou ik willen zeggen: overheid geef leraren alstublieft weer de gelegenheid gewoon hun werk te doen, gewoon hun vak te doceren. Geef leraren de ruimte hun eigen verantwoordelijkheid waar te maken. Want zij moeten het uiteindelijk maken.

Ik zal afronden, want ik geloof dat ik mijn verhaal verteld heb. Ik hoop dat u mij hebt kunnen volgen ... Ik heb gesproken vanuit mijn eigen vak en U proberen over te brengen wat mij daarin bezighoudt. Ik had maar een half uur. U kunt daar veel langer over doen. Dan moet het toch mogelijk zijn iets van uw verhaal aan uw leerlingen door te geven. Maar verliest u bij dat alles uw vak - als uw feitelijke competentie - en het hart van uw vak, niet uit het oog.

Ik dank u voor uw aandacht.